

Elisée Reclus: geografia i pedagogia d'un anarquista

quaderndelesidees.press/elisee-reclus-geografia-i-pedagogia-dun-anarquista/

December 1, 2016

Imatge: Barricades a París, 1871. Foto capçalera: Il·lustració del llibre “Histoire d'une montage”, 1880.

De totes les ideologies polítiques, l'anarquisme és segurament la que més s'ha interrogat sobre el paper de l'educació en la cultura contemporània. Des de William Godwin fins a Ivan Illich, la majoria de pensadors d'aquest corrent han reflexionat poc o molt sobre el model pedagògic i la institució escolar. Una reflexió que ha estat traslladada a la gran pantalla per directors com Jean-Luc Godard amb la pel·lícula *Le Gai Savoir* (1968) o Alain Tanner amb *Jonas qui aura 25 ans en l'an 2000*, dirigida l'any 1976¹. Sens dubte, aquesta preocupació es deu al fet que l'anarquisme no és tan sols una «crítica a l'economia política», com ho és, per exemple, el marxisme, sinó una filosofia de vida que intenta repensar tot el conjunt social. Possiblement és per aquest motiu que la majoria de biografies sobre les figures clau de l'anarquisme, en algun moment o altre, cerquen la coherència entre la forma de vida del personatge i la seva obra. En aquest sentit, l'exigència biogràfica dels pensadors anarquistes sempre ha estat molt més acusada que en altres casos. Aquest és també el cas del geògraf i anarquista francès Elisée Reclus, un autor que, a banda d'una extensa obra geogràfica, també ens ha deixat algunes reflexions importants sobre l'educació.

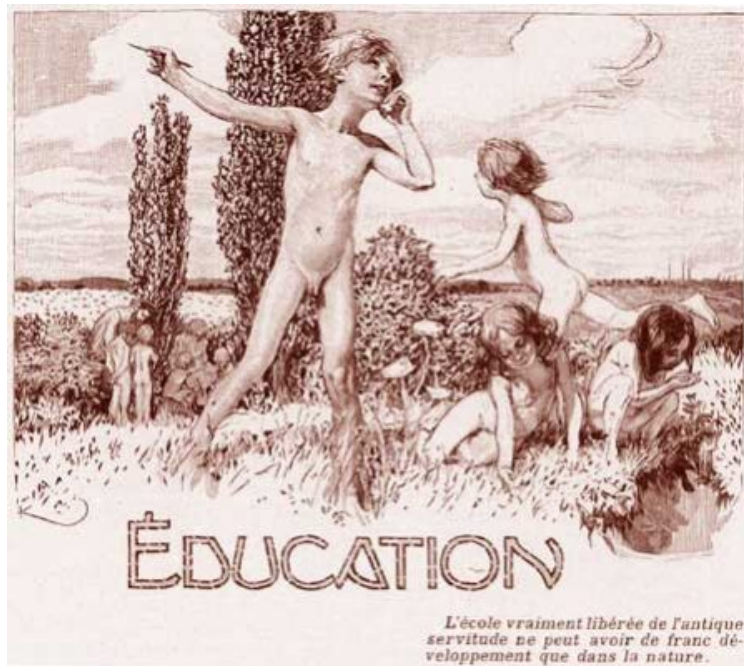
Imatge: Barricades a París, 1871.

Nascut el mes de març de 1830 en una petita ciutat situada al sud-oest de França, Senta Fe la Granda, Reclus formava part d'una família protestant. Aquest context personal, i el fet d'haver estudiat teologia a la universitat, podria explicar algunes de les idees de Reclus. Fet i fet, alguns experts en la seva obra han observat que «el seu anarquisme es pot considerar com la revolta protestant definitiva contra les dues religions més dominants de l'era moderna: la deïficació del Capital i l'adoració de l'Estat»². És cert que la seva idea de comunitat, central a l'hora d'entendre el seu anarcocomunisme, estava parcialment inspirada en les primeres comunitats cristianes, de la mateixa manera que el concepte d'amor, o «solidaritat universal», era igualment afí a la dimensió compassiva de l'amor cristià. El valor atribuït a l'autonomia personal, a la independència del judici o el rebuig a tota forma de mediació autoritària, presents en alguns textos de Reclus, són també valors característics de la reforma iniciada amb Luter.

Val a dir, però, que l'origen protestant d'Elisée Reclus no explica per si sol el fet que més tard comencés a freqüentar els ambients anarquistes de la França postrevolucionària. Ho féu al final de la dècada de 1840, arran de la instauració de la Segona República francesa i el posterior cop d'estat de Lluís Napoleó. Amb la proclamació del Segon Imperi, Reclus i el seu germà passaren a formar part de la resistència contra el nou emperador. No és estrany, doncs, que en aquest context social i polític Reclus comencés a escriure textos de caire polític. Podem dir de Reclus el mateix que Colin Ward ha dit de l'anarquisme en general. Segons aquest autor, l'anarquisme no sorgí tan sols com una denúncia de la fractura entre rics i pobres, sinó com una resposta al fracàs de la revolució de 1789. «Els anarquistes i els seus predecessors, escriu Ward, foren els únics entre tota l'esquerra política d'afirmar que els obrers i els agricultors, quan aprofiten les oportunitats per acabar amb segles d'explotació i tirania, acaben inevitablement traïts per les classes polítiques emergents, l'interès prioritari de les quals és restablir un poder estatal centralitzat». Així les coses, també Reclus començà a compartir els ideals i els arguments anarquistes quan s'adonà que el veritable enemic era l'Estat; no només perquè qualsevol estat sospita de tota dissidència interna, sinó que tendeix a protegir els privilegis dels poderosos³. Tant és així que, de fet, els dos germans Reclus hagueren d'exiliar-se de França per tal de no rebre cap represàlia política per la seva oposició al nou règim. Després de residir uns mesos a Londres i Irlanda, Elisée Reclus viatjà als Estats Units entre l'any 1853 i 1857; primer a Nova Orleans i després a Nova Granada, on intentà establir una comuna anarquista que finalment fracassà. Fou durant aquest viatge i, sense dubte, gràcies a l'assistència durant el curs 1850-51 a les classes del geògraf alemany Karl Ritter, de la Universitat de Berlín, que Reclus es començà a interessar per la geografia. La influència del geògraf alemany sobre Reclus no és menor, fins al punt que se l'ha considerat un representant més de l'*Erdkunde*⁴.

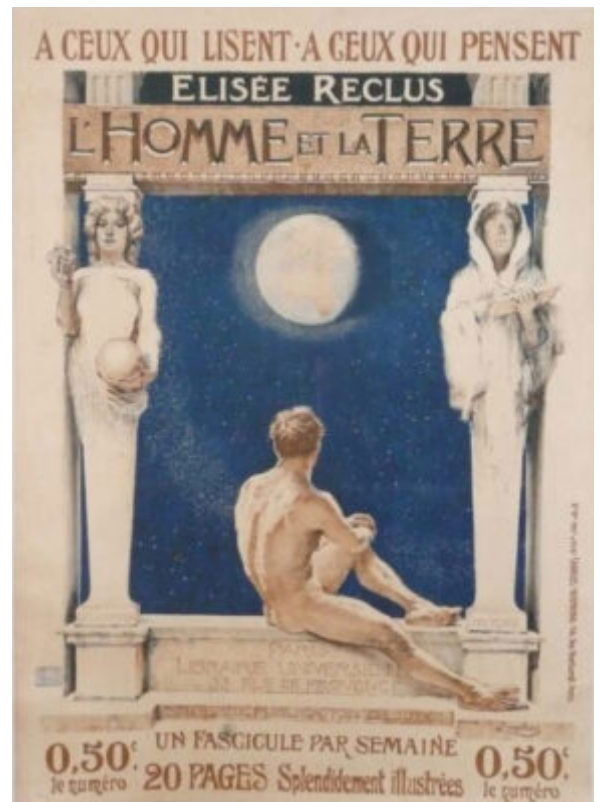

Imatge: Elisée Reclus fotografiat per Nadar.

Imatge: Il·lustració de “L’homme et la terre”.

De nou a França, Reclus inicià la seva relació amb l’editorial Hachette. D’aquesta relació en sorgirà un dels darrers «dinosauris bibliogràfics», com algú ha afirmat de l’obra més monumental de Reclus: la *Nouvelle Géographie Universelle*, publicada entre l’any 1876 i el 1894⁵. Abans, però, tingué lloc un altre esdeveniment polític cabdal per a Reclus: la instauració de la Comuna de París l’any 1871. El geògraf anarquista, voluntari a l’exèrcit dels *communards*, fou capturat per les tropes de Versalles a prop de París. Condemnat a la deportació a Nova Caledònia, la pena fou finalment commutada per l’exili a Suïssa. És aquí on comença a redactar la seva obra magna. Una obra, de fet, que és el resultat d’una xarxa amplíssima de col·laboradors; entre ells, el també geògraf i figura clau de l’anarquisme Piotr Kropotkin⁶. Certament, però, la *Nouvelle Géographie Universelle* no fou l’obra més compromesa de Reclus. Si en aquesta obra havia construït les bases d’una «geografia comparada», és a *L’Homme et la Terre*, escrita entre els anys 1895 i 1903, on per primera vegada Reclus desenvolupa la seva «geografia social». Un fet que mostra fins a quin punt aquesta darrera obra era obertament política fou la negativa de l’editorial Hachette a fer-se càrrec de la publicació. Serà el nebot de Reclus, Elie Faure, qui publicarà *L’Homme et la Terre* immediatament després de la mort del seu autor. Doncs bé, és en aquest darrer treball on el geògraf anarquista exposa algunes de les seves idees sobre l’educació.

Imatge: Edició facsímil de “L’homme et la terre”.

L'HOMME EST LA NATURE
PRENANT CONSCIENCE D'ELLE-MÊME

Imatge: Il·lustració de "L'homme et la terre".

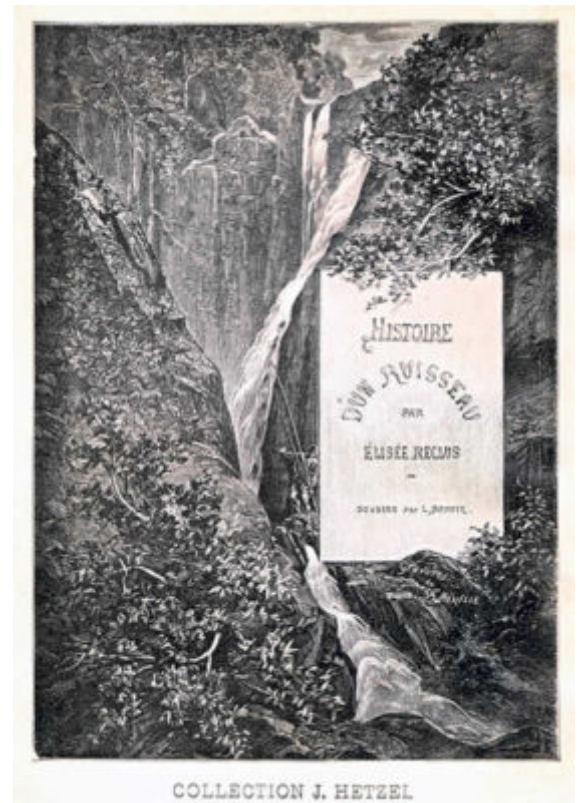
Educació, llibertat, natura

Tot i que Elisée Reclus només exercí de professor de geografia durant la darrera etapa de la seva vida, a partir de 1894, en el moment de fundar un Institut de Geografia a la Université Nouvelle de Brussel·les i en els *summer meetings* d'Edimburg, organitzats per Patrick Geddes, reflexionà igualment sobre el paper de l'educació en una societat anarquista. És cert que Mikhaïl Bakunin havia defensat el «final de l'escola», però el sentit que Reclus donava a aquesta expressió de cap manera es podia entendre literalment. Fet i fet, l'objectiu del geògraf francès era transformar «la mateixa societat en un immens organisme d'ensenyança mútua on tots [fóssim] al mateix temps alumnes i professors»⁷. És a dir, no era només el rol del professor, de l'alumne, o el paper de la institució escolar allò que calia transformar, sinó tot el conjunt social. No és estrany que el model ideal de Reclus fos la creació d'una extensa xarxa d'ateneus populars en el si dels quals pogués tenir lloc aquesta «ensenyança mútua», al marge o substituint un sistema escolar al servei de l'Estat, és a dir, al servei d'una educació patriòtica i religiosa. Sense anar més lluny, a Sabadell, fou justament en espais alternatius com el Centre Lírích on es difongueren les idees i la geografia d'Elisée Reclus⁸. La mateixa Université Nouvelle de Brussel·les era una universitat popular, lliure i gratuïta, fins al punt que els professors no cobraven per la seva tasca docent.

Per entendre aquesta perspectiva cal conèixer un dels conceptes més importants de Reclus i, alhora, un dels més significatius per a la cultura de l'època: el concepte d'*evolució*. Per ell, la previsible revolució de les classes subalternes no podia assolir-se mitjançant la violència, sobretot si aquesta era dirigida o controlada per un únic líder o grup. Certament no la rebutjava del tot i, de fet, considerava que criticar la violència dels grups anarquistes era un acte d'hipocresia i complicitat envers la violència estructural exercida per l'Estat. Més aviat creia que la transformació social passava per l'evolució cultural, és a dir, i en primer lloc, pel desenvolupament individual i autònom de cada ésser humà; després, per restablir l'equilibri perdut amb la naturalesa. En ambdós casos, el vincle amb l'educació era evident. Per una banda, aquesta havia de fomentar el lliurepensament i l'autonomia personal, la creativitat i la espontaneïtat individual; més enllà dels dogmes i l'autoritat, i també l'autoritat del mestre. En aquest sentit, Reclus no s'allunyava gaire del programa de la Il·lustració. L'educació consistia bàsicament a potenciar les pròpies habilitats, interessos i maneres de ser dels alumnes. Però introduïa un element nou: una certa consciència ecològica. Seguint parcialment el «misticisme de la naturalesa» dels romàntics, si bé amb una perspectiva més

materialista, per a Reclus la transformació social havia de passar necessàriament pel restabliment de l'harmonia entre la cultura i la natura, un vincle que les modernes societats industrials havien trencat. Per aquest motiu era tan important que la situació educativa tingués lloc a l'aire lliure. Així ho deixà escrit el mateix Reclus:

L'escola veritablement emancipada de la vella servitud no pot desenvolupar-se si no és en plena naturalesa. Allò que en els nostres dies és considerat a les escoles com si fossin festes excepcionals, passejos, curses en el camp, en els descampats i els boscos, en els marges dels rius i les platges, hauria de ser la regla general. Perquè només a l'aire lliure podem conèixer les plantes, els animals o els treballadors, i es pot aprendre a observar-los, a formar-se una idea precisa i coherent del món exterior. Com n'és de difícil fer entendre els pares i educadors que aquesta és la via! I com de beneficiós seria això no obstant combinar salut física i salut moral per mitjà del treball alegre en el camp, en plena naturalesa!²

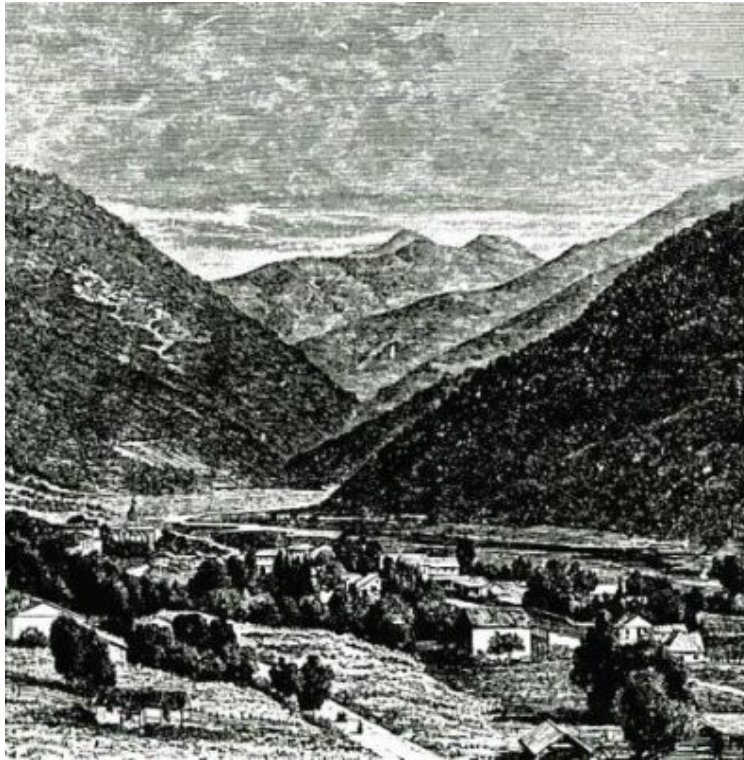
Imatge: Portada del llibre “Histoire d'un ruisseau”, 1881.

Imatge: Il·lustració de “L'homme et la terre”.

I és aquí on l'ensenyança de la geografia era rellevant, ja que el coneixement científic i estètic de la naturalesa havia de permetre alliberar-la de la reducció a un mer recurs econòmic o a la privatització general, quelcom que Reclus advertí perfectament en el següent passatge:

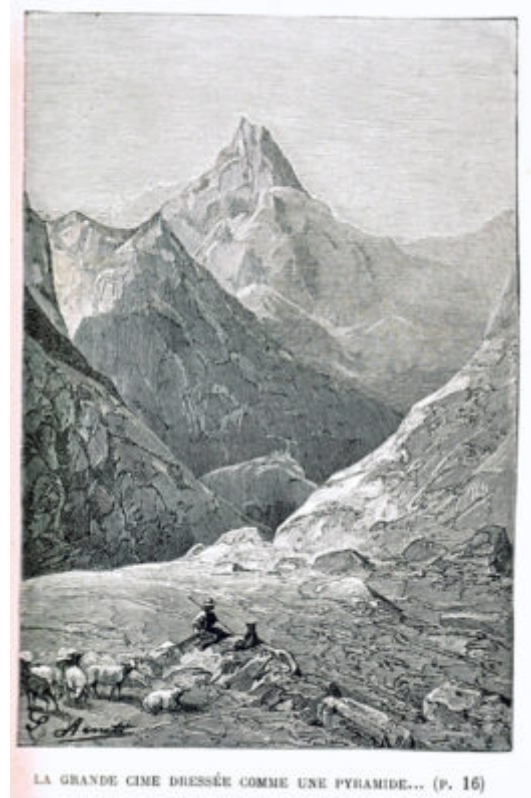
Cada curiositat natural, ja sigui una roca, una gruta, una cascada o l'esclatxa d'una glacera, fins i tot la reverberació de l'eco, pot esdevenir propietat privada. Els empresaris lloguen les cascades i les barren amb tanques de fusta perquè els viatgers que no paguen no puguin veure les seves aigües turbulentes. Aleshores, per mitjà d'un diluvi publicitari, la llum que juga amb les gotes disperses i les ràfegues de vent que trenquen les cortines de boirina es transformen en la ressonant dringadera de la plata¹⁰.

Imatge: Il·lustració de “L’homme et la terre”.

Si haguéssim de cercar els orígens remots del model pedagògic que proposà Elisée Reclus, un model també coherent amb les idees d’altres autors llibertaris i anarquistes, potser ens hauríem de traslladar a l’època del Renaixement, concretament a Màntua. En aquesta ciutat italiana, un tal Vittorino da Feltre, el «Sòcrates cristià» com se l’ha anomenat recentment, creà una escola-internat anomenada la Giocosa, la «casa dels jocs». D’entrada, el nom de l’escola és prou significatiu, perquè també Reclus ressaltà la importància del joc, el plaer i el gaudi a l’hora d’ensenyar i aprendre. En aquest sentit, val la pena recordar que certa cultura del joc ha recorregut tota la història de l’anarquisme; pensem, per exemple, en els situacionistes dels anys seixanta, que també volien ampliar la dimensió lúdica de la vida, tot i que amb un sentit parcialment diferent i amb unes conseqüències del tot inesperades¹¹. Més enllà d’aquest aspecte, la descripció que l’historiador Eugenio Garin ha fet del model educatiu de Vittorino da Feltre seria perfectament aplicable a les observacions que el geògraf anarquista escrigué sobre l’educació. Comenta Garin que el pedagog de Màntua era, al mateix temps, molt agradable amb els alumnes i sever amb els pares i senyors de la ciutat, especialment amb relació a l’ostentació, en la mesura que Vittorino no podia admetre que s’interposés o interferís en «l’educació, on [no haurien d’existir] ni pobres ni rics, ni senyors ni súbdits, ni homes ni dones, sinó [persones] que han d’esdevenir [persones] iguals tots en dignitat, en drets i obligacions»¹².

L’obra geogràfica i les idees pedagògiques d’Elisée Reclus arribaren a casa nostra sobretot a través de de l’Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia. Aquest darrer, de fet, ja havia establert relacions amb el geògraf per tal de rebre assessorament en matèria d’ensenyament de la geografia, i a principi del segle XX es publicà un text breu escrit per Reclus al *Boletín de la Escuela Moderna* (31 de març del 1902). Uns anys més tard, l’editorial de l’Escola Moderna també publicà *L’Homme et la Terre*, traduïda pel dirigent i teòric anarquista Anselmo Lorenzo¹³. És cert que la influència del geògraf francès anà minvant al llarg del segle XX, no només a Catalunya sinó també a França i a la resta de països occidentals. Amb tot, a partir dels anys setanta i vuitanta, creixé de nou l’interès per Reclus, coincidint amb l’emergència de les geografies crítiques i el debat sobre la «rellevància» de les ciències socials. D’aleshores ençà, el nombre de publicacions dedicades a la seva obra no ha parat d’augmentar.

Imatge: Il·lustració del llibre *Història d'una Muntanya*, d'Elisée Reclus, 1880.

BERNAT LLADÓ MAS

---

1. 1. Richard Porton, *El cine y la imaginación anarquista*. Barcelona: Gedisa, 2001. ↵
2. 2. John Clark, «Introducción al pensamiento social de Elisée Reclus», a *Libertad, Igualdad, Geografía. Ensayos escogidos de Elisée Reclus*. Madrid: Enclave de Libros, 2015, pàg. 35-36. ↵
3. 3. Colin Ward, *Anarquismo. Una breve introducción*. Madrid: Enclave de Libros, 2016, pàg. 12. ↵
4. 4. Franco Farinelli, «L'ultimo degli Erdkunder». A Marcella Schmidt di Friedberg (coord.), *Elisée Reclus. Natura e educazione*. Milano: Bruno Mondadori, 2007, pàg. 34-40. ↵
5. 5. Gary S. Dunbar, «Elisée Reclus (1830-1905): un geògraf francès i un anarquista», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 7, 1985, pàg. 141-148. ↵
6. 6. Federico Ferretti, «Evolución y Revolución: los geógrafos anarquistas entre ciencia y militancia», a *Erosión. Revista de pensamiento anarquista*, nº4, II, 2014, pàg. 27-40. ↵
7. 7. Citat a Maria Teresa Vicente Mosquete, *Eliseo Reclus. La geografía de un anarquista*. Barcelona: Los libros de la Frontera, 1983, pàg. 229. ↵
8. 8. Eduard Masjuan, *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2006, pàg. 44. ↵

9. 9. Elisée Reclus, «Educación», a *Eliseo Reclus. La geografía al servicio de la vida (antología)*. Barcelona: Nadir, 1980, pàg. 225-280. ↵
10. 10. Citat a John Clark, op. cit., pàg. 177. ↵
11. 11. Sven Lütticken, «Tiempo de jugar», a *New Left Review*, nº66, pàg. 121-135. ↵
12. 12. Eugenio Garin, *La educación en Europa 1400-1600*. Barcelona: 1987, pàg. 131. ↵
13. 13. María Teresa Vicente Mosquete, «La aportación de la geografía al pensamiento anarquista: Eliseo Reclus y España», a VV. AA, *El anarquismo español y sus tradiciones*. Madrid: Iberoamericana, 1995, pàg. 393-408. ↵

Bernat Lladó Mas

Sabadell 1978. Geògraf. Interessat en el camp de la història i la cultura geogràfica.

